

ЧАП КИРҒОҚ КАТ ҚАЛЪА ТАРИХИДА ШАЙХ АББОС ВАЛИ СИЙМОСИНИНГ ЎРНИ

Садуллаев Бахрам Пулатович, Хоразм Маъмун академияси
ижтимоий-гуманитар фанлар бўлими катта илмий ходими,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

THE PLACE OF SHEIKH ABBAS VALI IN THE HISTORY OF THE LEFT-BANK KYAT QALA

Sadullaev Bakhram Pulatovich, Senior Researcher, Social and
Humanitarian Department, Khorezm Mamun Academy, Doctor
of Philosophy on Historical Sciences (PhD)

<https://orcid.org/0000-0001-9053-3385>

e-mail:

bakhram76@gmail.com

МЕСТО ШЕЙХ АББАСА ВАЛИ В ИСТОРИИ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ КЯТ КАЛЫ

Садуллаев Бахрам Пулатович, старший научный сотрудник
социально-гуманитарного отдела Хорезмской академии
Мамуна, доктор философии по историческим наукам (PhD)

Аннотация: Мазкур мақола Шайх Аббос вали сиймосининг Чап қирғоқ Кат-қалъа тарихида тутган муҳим ўрнига бағишланган. Г.П.Снесаревнинг XX асрнинг ўрталарида ёдгорлик атрофи ва Амударёнинг ўнг соҳилидаги Шоббоз шаҳрида (ҳозирги Беруний тумани) маҳаллий аҳоли вакиллари билан олиб борган суҳбатлари Чап қирғоқ Кат қалъа тарихи бевосита қадимий пойтахт Кат билан боғланганлигидан далолат беради. Айниқса, тадқиқотларда Шайх Аббос вали тимсолидаги сиймо билан боғлиқ афсона ва ривоятларнинг Амударё иккала соҳилида кенг тарқалганлиги ушбу ёдгорликлар тарихида бу шахснинг қанчалик катта аҳамият касб этганлигига ишора беради.

Калит сўзлар: Г.П.Снесарев, Шоббоз бобо, Шайх Аббос вали, қадимий пойтахт Кат, Чап қирғоқ Кат қалъа, Хоразм афсоналари, Шовот.

Abstract: This article is dedicated to the important role of Sheikh Abbas Wali in the history of the left bank of Kat-Kala. The researches, conducted by G.P.Snesarev with the representatives of the local population near this monument and in Beruni city on the right bank of the Amudarya river, testifies the relation direct of the history of the left-bank Kyat-qala with the the ancient capital Kyat. In particular, the abundance of the myths and legends associated with Sheikh Abbas Wali in studies indicates how important this character was in the history of these monuments.

Key words: G.P.Snesarev, Shabbaz Baba, Sheikh Abbas Wali, the ancient capital Kyat, left-bank Kyat-qala, Khorezm legends, Shavat.

Аннотация: Данная статья посвящена важной роли шейх Аббаса Вали в истории левобережной Кат Калы. Исследования Г.П.Снесарева проведенные в середине XX века с местным населением данного памятника и города Шаббаза (ныне город Беруни), на правом берегу Амударьи, свидетельствует о связи истории левобережного Кята с древней столицей Кат. В частности, обилие мифов и легенд, связанных с шейхом Аббаса Вали в исследованиях, свидетельствует о том, насколько важной был этот персонаж в истории этих памятников.

Ключевые слова: Г.П.Снесарев, Шаббаз баба, Шейх Аббас вали, древняя столица Кят, левобережный Кят, Хорезмские легенды, Шават.

КИРИШ. Бизга маълумки, ҳар бир тарихий ёдгорликни тадқиқ қилиш жараёнида унинг номи ёки барпо этилиш тарихи билан боғлиқ халқ оғзаки мероси, жумладан ривоят ва афсоналарга дуч келамиз. Ушбу тадқиқот XVII аср охирида куйи Амударё ҳавзасининг чап қирғоғидаги Кат қалъа ёдгорлигининг барпо бўлишида муҳим омиллардан бири сифатида қаралган Шайх Аббос Вали сиймоси ҳақидаги маълумотларни қамраб олади. Мазкур ёдгорлик Урганч шаҳридан 25 км шимоли-ғарбда, Шовот тумани Кат қалъа маҳалла фуқаролар йиғини ҳудудида жойлашган. Ушбу қалъа ҳаётининг сўнгги тарихида муҳим ўрин эгаллаган Шайх Аббос Вали сиймосига доир ривоят ва афсоналар алоҳида мавзу сифатида ўрганилмаган ва тадқиқот объекти сифатида умумлаштирилмаган. Чап қирғоқ Кат қалъа билан боғлиқ афсона ва ривоятлар жуда қисқа ва бир-бири билан боғланмайди. Уларни умумлаштириш мушкул. Шундай бўлса-да, этнографик тадқиқотлар жараёнида тўпланган афсона ва ривоятларни ёдгорлик тарихининг ажралмас бир қисми сифатида келтириб ўтамиз.

Ёдгорлик тарихи учун бу маълумотларнинг аҳамияти жуда катта бўлиб, қалъа тарихининг асосан кейинги 300 йиллик тарихи билан боғлиқ жараёнларни қамраб олади. Тадқиқ қилинаётган Чап қирғоқ (янги) Кат шаҳри қадимий пойтахт ўнг қирғоқдаги эски Кат тарихи билан бевосита боғлиқ эканлигини кўрсатади. Бу борада Хоразм археология-этнография экспедициясининг Хоразм вилояти ҳудудида Г.П.Снесарев бошчилигида олиб борилган этнографик тадқиқотлар натижалари жуда муҳимдир[8,22;1,233-234].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Ёдгорлик тарихи билан боғлиқ аксарият маълумотлар қисқа бўлса-да, асосан Г.П.Снесарев изланишларида ўз аксини топган. Чап қирғоқ Кат қалъа тарихига алоқадор афсона ва ривоятлар, унинг илмий монографияларида, шу жумладан, “Хоразм ўзбекларининг исломгача бўлган эътиқодлари ва удумлари”[6], “Хоразм афсоналари Ўрта Осиё диний эътиқодлари тарихи бўйича манба сифатида”[7] номли асарларида келтирилади. Афсона ва ривоятларни тадқиқ қилиш жараёнида ёдгорлик номи ва тарихига тааллуқли маълумотлар “Хоразмнинг

суғорилиш тарихи”[4], “Тўқ-қалъа”[3], “Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари”[9] ва “Тазкиратул авлиё, ёхуд Хоразм диёрида мадфун бўлган авлиёлар зикри”[5,6-7] асарларидаги манбалар билан қиёсий таҳлил қилиб ўрганилади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛИ.

Г.П.Снесаревнинг ёдгорлик тарихига оид илк тадқиқотлари 1958-1960 йиллар давомида амалга оширилган. Тадқиқотчи бошчилигидаги ўзбек этнографик гуруҳи Хоразм вилояти Шовот тумани ҳудудида изланишлар олиб бориш жараёнида Чап қирғоқ Кат қалъа атрофидаги аҳоли вакиллари билан ҳам суҳбатлашиб ёдгорликка алоқадор бир қанча маълумотларни тўплайди [7,58,126-129; 6,30,284].

Г.П.Снесаревнинг этнографик дала тадқиқотларида ўнг соҳилдаги эски Кат билан боғлиқ ривоят, афсоналар аксарият ҳолларда чап соҳилдаги Кат билан бевосита боғлиқ ҳолда ўрганилади[7,125-129]. Айниқса, сўнгги юз йилликларда шаклланган афсона ва ривоятлардан қадимий Кат шаҳри билан алоқадор Шоббоз бобо билан боғлиқ ҳикоялар ўта муҳимдир.

Шуни қайд қилиш лозимки, ўнг соҳилдаги пойтахт Кат ўз тарихи давомида кўп марталаб Амударё тошқинларига дучор бўлиши натижасида аҳолининг бошқа жойларга кўчиши ҳам тез-тез содир бўлиб турган. Бу тошқинлардан бири ҳақида Абу Райҳон Беруний ўзининг “Ўтмиш халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида ҳам эслатиб ўтади. Анушахон даврида ҳам навбатдаги тошқинлар унинг аҳолисининг янги жойга кўчирилишига сабаб бўлган. Ривоятларга қараганда, эски Кат аҳолиси Шоббоз бобо қарғишига учраган экан. Шу сабабдан ҳам Кат шаҳри тез-тез сув тошқинларига дучор бўлиб турган.

Бундан кўринадики, маҳаллий аҳолининг бундай офатларга тез-тез дучор бўлиши, тошқинларнинг сабабини аниқлай билмаслик, бу офатлар олдида инсоннинг ожизлиги, гўё бу воқеалар авлиё қарғиши билан боғлиқ турли афсона ва ривоятлар тўқилишига асос бўлган.

Ҳозирги кунда бу қадимий шаҳар буюк аждодимиз қомусий олим Абу Райҳон Беруний номи билан аталиб келинмоқда. Бу ном шаҳарга 1973 йилда олимнинг минг йиллик юбилейи тантаналарида дунё илм-фанига қўшган ҳиссаси

ва қолаверса, унинг шу шаҳар атрофида туғилиб ўсганлиги учун берилган.

Шаҳарнинг кейинги ўрта асрлардаги, яъни хонлик давридаги номи Шайх Аббос Вали деб номланиб, халқ тилида “Шоббоз” атамаси кенг тарқалган. XVIII–XIX аср рус манбаларидаги хариталарда айнан мана шу ном учрайди.

Шайх Аббос Вали – авлиёнинг номи, шаҳар ҳомийси ҳисобланади. Айнан мана шу авлиё билан боғлиқ афсона, Г.П.Снесарев томонидан маҳаллий аҳоли вакили Пиржонов Беким билан суҳбат асосида ёзиб олинган.

Афсонага кўра, “Шайх Аббос Валига қадар Катда зулмкор подшоҳ Дақи-Юнус ҳукмронлик қилган экан. Бу ердаги барча ер-мулклар унинг шахсий мулки ҳисобланган. Дақи-Юнус хизматида қуллар ҳам бўлган. Ҳозирги кунда ҳам қалъа деворларида тик ҳолатда учрайдиган скелетлар – Дақи-Юнуснинг қуллари экан. Девор қурилиши даврида вафот этган қулларни шу заҳотиёқ девор орасига суваб (шуваб) ташалар эди.

Шайх Аббос Вали маҳаллий аҳоли вакили бўлган. У қуллар билан ўзаро келишиб Дақи-Юнусга қарши кўзғолон кўтаришга ундаган. Улар бу зулмкор подшони тутиб олиб, уни тиканли ўсимликлар устида судраб ўз алам-ситамлари учун қасос олишибди. Дақи-Юнус бу азобларга чидай олмай вафот этибди.

Шундан кейин давлатни Шайх Аббос бошқара бошлабди. У ерларни қулларга бўлиб берибди, сувнинг тақсимланишини қаттиқ назоратга олибди. Бу ишда унга укаси Кечирмас бобо ёрдам бериб, ҳар қандай қоидабузарликларни қаттиқ жазолар экан. Шайх Аббос Вали вафотидан кейин маҳаллий халқ уни авлиё сифатида қадрлай бошлади ва кўплаб одамлар унинг қабрини зиёрат қилардилар”[7,126].

Г.П.Снесарев авлиё ҳақидаги маълумотларни тўплаб экан, уларнинг турлича мазмунда эканлигига эътибор қаратади. Шайх Аббос Валининг келиб чиқиши ҳақида шоббозлик қария Насрулло махсумдан қуйидаги маълумотларни келтирган: “Шайх Аббос Вали маҳаллий аҳоли вакили бўлмаган, балки Туркиядан келган. Унинг отаси бўлмаган, онаси эса оғир касал ҳолда ётган. Бир куни у ўғлини чақириб, унга шу сўзларни айтади: “Мен бугун ўламан, сен мени дафн қилиб, ўзинг Хоразмга равона бўл. Сен у ерда бирор мулкнинг подшоҳи

бўласан”. Онасини дафн қилиб, Шоббоз бобо Хоразмга келибди. Бироз вақтгача бу ерда ҳукмронлик қилибди. Кейин ҳаммасини тарк этиб, сўфийлик йўлига ўтибди ва катта шайх бўлиб етишибди”[7,126-127].

Г.П.Снесарев информаторлар билан суҳбатлар асосидаги ҳисоб-китобларга таяниб, Шайх Аббос Вали тахминан 1188 йилда вафот этган, деган фикрни билдиради. Шунингдек, Г.П.Снесаревнинг Қурамбой махсум томонидан авлиёнинг мўъжизакор фазилатлари ҳақидаги олган маълумотлари ҳам қизиқарлидир: “Бир пайтлар бу жойларда уруш бўлган. Душман бостириб келган. Ана шунда уларга Шоббоз бобо қарши чиққан. У ўзининг тўнида бир уюм тошларни тўплаб туриб, уларни душман устига ёғдирган. Шоббоз бобо савдойи, мажнун бўлган”[7,127].

Шусиз ҳам бир-бирига қарама-қарши бўлган авлиё Шоббоз бобо ҳақидаги маълумотлар Амударёнинг чап соҳилидаги Кат қалъа (Шовот тумани) атрофидан олинган ҳикоялар асосида янада чуқурлашади.

1958-1960 йилларда Г.П.Снесарев Хоразм вилоятининг Шовот тумани ҳудудида этно-график маълумотларни тўплаб экан, чап соҳил Кат қалъа ва унинг атрофини обдон тадқиқ қилади. “Ўша йилларда бу ёдгорлик деворлар билан ўралган ярим вайрона ҳолда кўзга ташланарди. Аҳолиси асосан атрофдаги қишлоқларга кўчиб ўтган эди. Қалъа ичида фақат 2-3та оила истиқомат қиларди”[7,127].

Г.П.Снесарев бу ердаги маҳаллий аҳолидан эшитган ривоятлари асосида Чап қирғоқ Кат қалъанинг тарихи ва аҳолисининг келиб чиқиши ҳақида маълумотлар тўплайди.

Чап қирғоқ Катнинг тақдири Шоббоз бобо афсоналари билан ҳамма вақт боғлиқдир. Г.П.Снесарев тадқиқот олиб борган вақтда Хоразмнинг қадимий пойтахти ўнг қирғоқ Кат (Шоббоз) аҳолисининг чап қирғоқдаги янги Катга кўчирилиши ҳақидаги бир қанча ривоятлар ўша пайтдаги катта авлод вакиллари хотираларидан ҳали кўтарилмаган эди.

Қадимий пойтахт Кат аҳолисининг янги жойларга кўчиш масаласи Амударё оқимининг йўналиши ва тошқинлар билан алоқадор табиий офатларга боғлиқдир. Бу борада, албатта, бир қанча манбаларда, шу жумладан Абу Райҳон Берунийнинг “Қадимги халқлардан қолган

ёдгорликлар” асарида ҳам маълумотлар келтирилади: “Ал-Фир 10 милча ва ундан ҳам кўпроқ масофадан кўринар эди. Уни Жайхун ҳар йили оз-оздан қирғоқларини ювиб кетарди ва Искандар тарихининг 1305 йилида ундан ҳеч нарса қолмади”[2,71].

Ўнг қирғоқ Кат қалъанинг Амударё билан боғлиқ яна бир маълумоти хивалик тарихчи Шермуҳаммад Муниснинг XVII аср воқеаларини баён қилиш жараёнида эслатилади: “Анушахон (1663-1683) ҳукмронлиги даврида ўнг соҳилдаги Кат сувсиз қолади. Шу сабабдан Амударёнинг чап соҳилида янги Ёрмиш қаналини қаздириб, унинг ёнида қалъа қурдиради ва аҳолини мана шу янги шаҳарга кўчиради. Бу қалъа янги Кат номини олади”[4,200].

Афтидан, Кат-Шоббознинг сув тошқинларига дучор бўлиши ўрта асрларда ҳам, янги даврда ҳам тез-тез кузатилган. Шоббоз қарияларининг шунга ўхшаш офатнинг 1902 йилда содир бўлганлигини Г.П.Снесарев ҳам ёзиб олган [7,128].

Ҳамма вақт Кат-Шоббоздан кўчирилган аҳоли ҳақида суҳбат кетадиган бўлса, доимо Шоббоз бобо авлиё ҳақида ҳикоя бошланарди. Шаҳар ва унинг аҳолисининг бошига тушган турли офатларга сабаб, уларнинг Шоббоз бобо авлиёнинг қарғишига учраганлиги эмиш. Ушбу ҳақдаги афсона ва ривоятлар узук-юлук ва чалкаш-чулкаш, уларни бир-бирига боғлаш жуда мушкул.

Бироқ уларнинг мазмуни қуйидаги фикрларни юзага келтиради: “Кат-Шоббоз шаҳрида аҳоли икки гуруҳга ажратилган: “катли” ва “шотли”. Бу бўлиниш нимани англатиши ҳозиргача номаълум. Афтидан, шаҳарнинг икки маҳаллага бўлиниши назарда тутилган бўлса керак. Кунлардан бир куни “катли”лар авлиёни қаттиқ ҳақорат қиладилар, яъни уни похол бош кийимини ёқиб юборадилар ва бунинг учун шайх уларни лаънатлайди. Баъзи ривоятларга қараганда, айнан мана шу “катли”лар чап қирғоққа кўчиб ўтишган. Бу борада Г.П.Снесаревнинг Чап қирғоқ Кат атрофидаги 54 ёшли Жамол хўжадан олган маълумоти жуда қизиқарли: бу ерларга келганлардан бири Шайх Аббос Валининг дўпписини ёқиб юборган.

Шоббозликлар биз ҳақимизда “Шоббознинг дўпписига ўт кўйган катли” дейишади. Агар кимдир Чап қирғоқ Катдан ўнг қирғоққа ўтадиган бўлса, уни қувиб ҳайдаб солганлар” [7,128-129].

Демак, Шайх Аббос Вали ўнг қирғоқдан қадимий Катнинг пири-ҳомийси-химоячиси бўлган. Ҳатто у ҳақида қуйидаги мақол ҳам шаклланган: “Иш бошинда Шайх аббос, ош бошинда – минг шоввоз”. Ушбу мақолни келтирган ахборотчи ўз навбатида авлиё исмининг маъноси тўғрисида ҳам маълумот келтиради: “Аббос” сўзи “сув кўтарувчи, берувчи” маъносини англатади ва бу билан ерларни суғоришда баланд жойларга чигир ёрдамида сув чиқарилганлигига ишора қилади. Бинобарин, бу ахборотчи авлиёнинг исми Хоразмда кенг тарқалган, инсонларни энг муҳим манба сув билан таъминловчи авлиёларнинг вазифалари билан боғлиқ деб ҳисоблайди [7,129].

Шоббозликларнинг пири-ҳомийси Шайх Аббос Валининг яшаган даври, унинг туғилиши ва ўлими ҳақида аниқ далилларни келтириш анча мушкулдир. Фақатгина унинг вафоти билан боғлиқ маълумотлар мавжуд. Юқорида таъкидланганидек, у 1188 йилда [7,127], баъзи маълумотларга кўра XIII асрда вафот этган [4,212].

Шу аснода биз Қамариддин Эшон Муҳаммад Карим Эшон ўғли ҳамда Комилжон Дурди Қилич ўғли томонидан ёзилган “Тазкиратул авлиё, ёхуд Хоразм диёрида мадфун бўлган авлиёлар зикри” рисоласида Шайх Аббос валий ҳақида қизиқарли яна бир манбага дуч келамиз:

“Ул Ҳазрат баъзи ривоятларга қараганда, мутассаввуф имом, хужжатул ислом Муҳаммад Ғаззолий билан қариндош ҳамда ҳамсабоқ эканлар; Хоразм диёрида сужжоданишин¹ бўлиб шайхлик тариқин ошқора қилиб, халойиққа тасаввуфни билдирган киши ҳам ул зот эканлар.

Ул зоти шариф Жайхун (Аму) дарёсининг шимол тарафинда Кўхна Кат деган ерда мадфундурлар.

Нақлдурким, ул азиз ул мавзега келиб деҳқончилик қилган эрмишлар. Ул мавзенинг

¹ “Сужжоданишин”, аниқроғи “сажжоданишин” (سجاده نشين) – “сажжода” (سجاده) - жой намоз, “нишин” (نشين) - ўтирмақ,

яъни жой намоз устида ўтириб доимий ибодатда бўладиган киши.

одамлари гоҳо озор берар эканлар. Ул азиз айтар эканлар: “Ўз элимиздан ҳақорат кўрмак бизларга суннат”, - деб. Зероки, Султони анбиё Муҳаммад алайҳиссаломни ҳам курайдиганлар кўп озорлаган эканлар. Гоҳо ул азиз бошларига хас-чўпдан соябон қилиб, иссиқда экин ўрар эканлар.

Бир куни шул дастурда ўтоғ ўтаб, ҳориб ётган эканлар, бошларидаги чўпдан бўлган соябонни бир бемаъни ўтга ташлабди. Ул ҳазратнинг диллари қаттиқ оғриб турур. Дили оғриганлари соябон ўтда ёнганига эмас, балки шул мавзеда яшаётганларнинг беҳурмат ва беандишалиги учундир. Шунинг учун соҳил халқининг катталарига бебошларини ёмон йўлдан қайтармаганлари учун бад дуо қилган дейишади. Ривоятларга қараганда вафоти тарихлари “Соҳиби замон” дур. – 784 ҳижрий” [5, 6-7]². Ушбу тарихдан кўринадики, Шайх Аббос валининг вафотлари милоднинг 1382 йилига тўғри келади ва бундан кўринадики, бу сиймонинг ҳаёт фаолияти асосан, XIV асрда содир бўлганлигини кўрсатади.

Шундай қилиб, XX аср ўрталарида Шайх Аббос Вали ҳақидаги афсоналар асосан, ўнг қирғоқ Кат, яъни Шоббоз аҳолисининг эсдаликларидан учраса-да, қадимий пойтахт билан боғлиқ хотиралар ҳали чап қирғоқ Кат қалъа аҳолисининг ёши улуғ вакиллари орасида узук-юлуқ шаклда бўлса ҳам сақланиб қолган эди.

ХУЛОСА. Хоразм археология-этнография экспедицияси ўзбек этнографик гуруҳининг Г.П.Снесарев раҳбарлигидаги тадқиқотлари Чап қирғоқ Кат қалъа тарихига алоқадор турли мазмундаги бир-бирига қарама-қарши ва бир-бирдан қизиқарли ривоят ва афсоналарни тақдим қилган. Тадқиқотлар Чап қирғоқ Кат қалъанинг номи бевосита ўнг қирғоқдаги қадимий Кат билан боғлиқ эканлигини кўрсатади. Бу қадимий шаҳар аҳолисининг Анушахон даврида янги жойга кўчирилиши асносидаги тарихий жараёнларда акс этган. Ўз навбатида, Шайх Аббос Вали ҳақидаги афсоналарнинг иккала соҳилдаги шаҳарликлар аҳоли вакиллари орасида кенг тарқалганлиги ҳам улар ўртасидаги алоқадорликни тасдиқлайди.

Ёдгорликнинг маданий қатламлари 2500 йиллик тарихий даврни қамраб олса-да, унинг тарихи билан боғлиқ афсона ва ривоятлар шаҳарнинг сўнгги 300 йиллик босқичини ўз ичига олади. Унинг қадимий номи масаласи ҳали етарлича тадқиқ қилинган эмас. Ёдгорликда ҳаёт мўғуллар истилосидан кейин бутунлай тўхтади ва Анушахон (1664-1686 йй) давригача хувилаб қолади. Афтидан, ёдгорлик атрофи ҳам узоқ вақт ташландиқ ҳолатда бўлган. Амударёнинг ўнг соҳилидаги қадимий Катдан кўчиб келган аҳоли эса, асосан ўзларининг қадимий шаҳарлари билан боғлиқ эсдаликларини ҳам шу ерга кўчириб келтиради. Ушбу маълумотлар ёдгорликнинг кейинги даври билан боғлиқ бўлса-да, қалъа тарихининг XVII–XIX асрларга оид даврини тўлақонли ёритишга хизмат қилувчи манба сифатида катта аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Аржанцева И.Н. 2016. Хорезм история открытий и исследований. Этнографический альбом. – Ульяновск: Изд-во ООО Артишок.
2. Беруний Абу Райхон, 1968. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. // Танланган асарлар. I-том. Тошкент: ЎзССР, ФАН нашриёти.
3. Гудкова А.В. 1964. Ток-кала. Ташкент: Изд-во Наука.
4. Гуломов Я.Ф. 1959. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Тошкент: ЎзССР ФА нашриёти.
5. Қамариддин Эшон Муҳаммад Карим Эшон ўғли, Комилжон Дурди Қилич ўғли. 1997. Тазкиратул авлиё, ёхуд Хоразм диёрида мадфун бўлган авлиёлар зикри. Хонқа: Хонқа туман нашриёти.
6. Снесарев Г.П. 1969. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. Москва: Изд-во Наука.
7. Снесарев Г.П. 1983. Хорезмские легенды как источник по истории религиозных культов Средней Азии. Москва: Изд-во Наука.
8. Толстов С.П., Жданко Т.А., Итина М.А. 1963. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции АН СССР в 1958 – 1960 гг. – МХЭ, вып. 6. Москва: Изд-во АН СССР.
9. Ходжаниёзов Ф. 2007. Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари. Тошкент: Ўзбекистон нашриёти.

² Ушбу маълумотларни тўплашда муаллифлар Фаридиддин Атторнинг “Тазкираул авлиё”, Абдурахмон

Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс” ва Фаҳриддин Али Воизнинг “Рашаҳоти айн ал-ҳаёт” асарларига мурожаат қилганлигини келтириб ўтадилар.